

RADOSŁAW MARKOWSKI

Uniwersytet SWPS

ORCID: 0000-0001-6018-3409

BEN STANLEY

Uniwersytet SWPS

ORCID: 0000-0001-6932-1046

POCZUCIE POLITYCZNEGO SPRAWSTWA: O DETERMINANTACH I KORELATACH ZJAWISKA*

A Sense of Political Agency: About the Determinants and Correlates of the Phenomenon

The article deals with the issue of a sense of political agency in the context of Polish local elections. It discusses the phenomenon itself and attempts to explain its determinants and relationships with electoral participation. The issue is studied in two institutional contexts: single-mandate constituencies and proportional representation constituencies.

Keywords: sense of political agency, electoral participation, electoral regulations.

ZAGADNIENIA TEORETYCZNE

Poczucie politycznego sprawstwa (*political efficacy*) to pojęcie i zjawisko ważne dla empirycznie zorientowanej politologii oraz socjologii polityki, a zwłaszcza psychologii politycznej (Banducci, Donovan, Karp 1999). Jest wynikiem skomplikowanych procesów społecznych, a jednocześnie wpływa na wiele ważnych zjawisk publicznych i politycznych, wśród nich na partycypację wyborczą oraz jakość politycznego przedstawicielstwa (Anderson & Guillroy 1997; Franklin *et al.*

* Artykuł powstał na podstawie zrealizowanego grantu Narodowego Centrum Nauki nr 2014/13/B/HS5/02580 pt. „Wpływ reguł wyborczych na jakość demokracji lokalnej w Polsce” (kierownik grantu: Radosław Markowski).

2004). Nie jest jednak tak, by kontekst nie miał znaczenia – w naszej analizie tym kontekstem jest obowiązująca ordynacja wyborcza.

We współczesnej politologii przez ‘poczucie politycznego sprawstwa’ rozumiemy najczęściej zjawisko wiary i zaufania obywateli do władzy, rządzących w szczególności. Owa wiara i zaufanie wsparte są przekonaniem, że obywatel rozumie procesy społeczne i publiczne i że ma na nie wpływ (Morrell 2005; Pingree 2011). Pojęcie to – i samo zjawisko – odnosi się do relacji, jaka zachodzi między ludzkimi ocenami życia publicznego i politycznego a uczestnictwem politycznym. Ta partycypacja polityczna – szeroko rozumiana – determinowana jest ogólnym poczuciem wyrafinowania we wpływaniu na otoczenie, na decyzje, na aspiracje jednostki czy na osiąganie konkretnych celów (Bandura 1991). Poczucie politycznego sprawstwa ma kilka odmian, wśród których ‘wewnętrzne’ i ‘zewnętrzne’ stanowią podstawowe rozróżnienie (Pollock 1983); pierwsza odmiana odnosi się do subiektywnego przekonania jednostek o rozumieniu i możliwości wpływania na świat polityki, ta druga – do oceny mechanizmów samego systemu politycznego.

Poczucie sprawstwa politycznego nieco inaczej wpływa np. na partycypację wyborczą w jednomandatowych okręgach wyborczych (JOW), niż gdy oddziałuje w kontekście ordynacji proporcjonalnych (PR). Tak więc, wyborcy w systemach PR, tam gdzie mają więcej opcji partyjnych do wyboru, ujawniają wyższy poziom politycznego sprawstwa i są silniej motywowani do głosowania w dniu wyborów, niż wtedy gdy wybór jest znacznie bardziej ograniczony (Katz 1980; Downs 1957). Tego – i podobnego – rodzaju wiedzę współczesna politologia czerpie głównie z badań makro oraz danych zagregowanych (Jackman & Miller 1995; Franklin *et al.* 2004), dlatego tak ważne jest sprawdzenie, czy logika tego wywodu znajduje potwierdzenie na poziomie indywidualnym.

O poziomie indywidualnym wiemy ponadto, że ponieważ ordynacje większościowe nagradzają tylko jednego wygranego (pozostali w jednomandatowych okręgach wyborczych są przegranymi), potencjalny wpływ obywatela na politykę – jeśli ten preferuje kandydata mniejszościowego lub pozapartyjnego – jest minimalny, jeśli nie żaden. Z drugiej strony, w systemach wielopartyjnych, w których proporcja poparcia obywateli dość dobrze odzwierciedla siłę danego ugrupowania w ciele przedstawicielskim, potencjalnie wszyscy wyborcy mają wpływ na to, jaka będzie ostateczna siła ich partii w parlamencie. Badania wskazują zatem jednoznacznie, iż dysproporcjonalność między preferencjami obywateli a kompozycją ciała przedstawicielskiego, cechująca głównie systemy większościowe, kreuje u obywateli poczucie marnotrawstwa

ich głosu, jeśli nie są sympatykami kandydata większościowego. To poczucie marnotrawstwa przekłada się klarownie na wyraźnie niższą frekwencję wyborczą w systemach większościowych o jednomandato- wych okręgach wyborczych (szczegóły patrz Franklin 1996).

Innymi słowy, to, czy głosujący obywatele mają subiektywne poczucie wpływu i wagi własnego głosu wyborczego, ma fundamentalny wpływ na wiele innych aspektów oceny świata polityki, w tym na aktywne w nim uczestnictwo. Z wielu empirycznie zorientowanych dokonań wiemy, że nierówne (dysproporcjonalne) przekładanie głosów na mandaty niweluje poczucie sprawstwa wielu osób, co z kolei może sprzyjać decyzji o absencji wyborczej. Jest jednak jeszcze jeden czynnik kontekstowy, którego nie sposób pominąć, to cechy systemu partyjnego. Ta relacja jest skomplikowana, a wyniki empiryczne opisują sprzeczne zależności. Z jednej strony mamy dane wskazujące na mechanizm redukcji poczucia sprawstwa, a w konsekwencji na wyższe prawdopodobieństwo absencji, w systemach wielopartyjnych z tego powodu, że ostatecznie o tym, kto rządzi, decydują negocjacje elit, a nie bezpośrednio wyborcy. Z drugiej jednak strony, sama oferta alternatyw partyjnych wzmacnia poczucie reprezentatywności systemu i przez to zwiększa poczucie sprawstwa oraz partycypację.

Światowa politologia wskazuje na jeszcze jeden mechanizm, dzięki któremu ordynacje proporcjonalne, a co za tym idzie systemy wielopartyjne cechuje wyższa partycypacja wyborcza niż ordynacje większościowe. Otóż wielopartyjność wpływa na poziom partycypacji poprzez zwiększoną siłę identyfikacji partyjnej (*party identification*, PID), a dzieje się tak dlatego, że w systemach wielopartyjnych nie występuje tendencja dośrodkowej orientacji partii na tzw. centrowego wyborcę (*median voter*). Krótko: nie występuje tu logika systemów dwupartyjnych polegająca na walce o centrowego wyborcę, która z kolei odstrasza innych, bardziej niecentrowo ulokowanych obywateli. Co więcej, w systemach wielopartyjnych wyborcy mają silniejszą identyfikację z partiami, gdyż ich większa liczba pozwala na dokładniejszą reprezentację bardziej konkretnych preferencji i oczekiwań swoich zwolenników niż w systemach dwupartyjnych zorientowanych na znacznie większe zbiorowości obywateli. W systemach tych występują ponadto partie – mniej lub bardziej – radykalne; one mają swoich sympatyków, którzy w systemach dwupartyjnych pozostają zdemobilizowani (Ladner, Milner 1999). Z innych badań wiemy z kolei, że wyborcy o silnej identyfikacji partyjnej są bardziej zainteresowani polityką oraz bardziej skłonni brać udział w wyborach (Verba, Nie & Kim 1978).

* * *

Powyższy skrótowy opis dokonań badawczych dotyczy niemal wyłącznie zjawisk występujących na poziomie ogólnonarodowym, zazwyczaj w wyborach do ciał przedstawicielskich. Problem w tym, że nie wiemy, jak te ogólne zależności – w zdecydowanej większości zgromadzone w innym kontekście – odnoszą się do wyborów lokalnych? Podstawowy problem dotyczy dwóch ontologicznych aspektów zagadnienia. Po pierwsze, w jakim stopniu wybory lokalne są wyborami partyjnymi, a jeśli nie są, to czy byty w nich startujące wykazują trwałość pozwalającą traktować ich jako funkcjonalne ekwiwalenty partii. Po drugie – i to zagadnienie chyba jest ważniejsze – jaka jest stabilność wyborczych ‘reguł gry’, tj. prawa wyborczego, co z kolei łączy się bezpośrednio z ontologią czasu. Rein Taagepera przekonuje nas, iż ordynacje wyborcze ujawniają swoje trwałe skutki dopiero po co najmniej trzech cyklach wyborczych. Z drugiej strony, warto pamiętać o kluczowym rozróżnieniu zaproponowanym ponad pół wieku temu przez Maurice Duvergera (1954) na „mechaniczny” i „psychologiczny” efekt ordynacji. Ten pierwszy działa niemal natychmiast, natomiast tempo, w jakim ludzie uczą się, jakie konkretne efekty daje stosowanie np. ordynacji FPTP (*first-past-the-post*) westminsterskiej wersji głosowania większością względną w jednomandatowych okręgach wyborczych, wymaga czasu i poza zdolnością ludzi i skutecznością socjalizacji politycznej partii niebagatelną rolę odgrywa tu przestrzenne, strukturalne i funkcjonalne zróżnicowanie społeczeństwa. Tak czy inaczej, efekty zastosowania konkretnych instytucji politycznych oceniać można zawsze po dość znacznym czasie, gdy obywatele nabędą kompetencji w kwestii ich funkcjonowania, poznają skutki do jakich prowadzą.

OPIS OGÓLNEGO ZAMYŚLU BADAWCZEGO PROJEKTU ORAZ PROBLEMY SZCZEGÓLWE

Projekt jest tzw. naturalnym eksperymentem, którego dwie fale zostały przeprowadzone w 2015 i 2017 roku, a więc tuż po wyborach samorządowych 2014 roku oraz po dwuletnich doświadczeniach funkcjonowania nowej (i starej) ordynacji wyborczej w kilkunastu podobnych polskich miastach. Wyborcy i radni miast, w których wprowadzono większością ordynacje wyborczą stanowią grupę eksperymentalną, a w miastach, w których ordynacji nie zmieniono – grupę kontrolną. Oczekujemy, że zmiany będą coraz bardziej widoczne wraz z upływającym czasem.

PYTANIA BADAWCZE

Najważniejszym celem prezentowanej analizy jest znalezienie odpowiedzi na pytanie, czy w okręgach wyborczych, w których wprowadzono większościową ordynację wyborczą JOW, odnotowujemy – wraz z upływem czasu – większe poczucie politycznego sprawstwa niż w okręgach, gdzie nie dokonano zmiany ordynacji. W badaniu mieliśmy 16 miast podzielonych równo na dwie części na podstawie obowiązujących w nich dwóch typów ordynacji, z zachowaniem możliwie najwyższego podobieństwa reszty cech tych miejscowości¹. W każdym mieście przebadano 100 respondentów, mieszkańców tych miast, co oznacza, że w pierwszej grupie miast (o statusie ‘powiatu’) zbadaliśmy 800 osób, a w drugiej grupie miast (statusu takiego nie posiadających – także 800 respondentów. W kwestionariuszu wywiadu zamieszczono dwa pytania wskaźnikowe dla ‘poczucia politycznego sprawstwa’. Pierwsze brzmiało: „Niektórzy mówią, że to, na kogo się głosuje w wyborach, i tak niczego nie zmieni. Inni mówią, że to, na kogo się głosuje, może wiele zmienić. Używając skali na karcie (gdzie ‘1’ oznacza, że to, na kogo się głosuje i tak niczego nie zmieni, a ‘5’ oznacza, że to, na kogo się głosuje, może wiele zmienić), prosimy zaznaczyć, jak określił(a)by Pan(i) swoje stanowisko...?” Drugie zaś brzmiało: „Zdarsza się, że o wyniku wyborów w okręgu decydują pojedyncze głosy. Jakie Pana(i) zdaniem są szanse, że Pana(i) głos może mieć znaczący wpływ na ostateczny wynik wyborów? (5-stopniowa skala odpowiedzi od ‘1’ – żadne, po ‘5’ – bardzo duże)”. Następnie z obydwu zmienionych utworzono prosty kumulatywny indeks ‘poczucia politycznego sprawstwa’. W artykule tym jako zmiennej zależnej używamy tylko tak skonstruowanego indeksu, choć dla innych potrzeb i w innym kontekście obydwie zmienne można traktować jako wskaźniki nieco odmiennych aspektów omawianego zjawiska. Nie jest to jednak przedmiotem niniejszych analiz.

¹ Doboru tego dokonano na podstawie techniki zwanej *propensity score matching* [PSM] (Rubin 2006). W pierwszym etapie przygotowano operat losowania, tzn. zbiór miast podobnej wielkości, wśród których największe liczyło ponad 75 tysięcy mieszkańców, a najmniejsze – 38 tysięcy. W kolejnym kroku określono zestaw cech tych miast, pod względem których miały być do siebie podobne. Tak więc, z jednej strony owe cechy były ‘predyktorami’ faktu, iż miasto ma status ‘na prawach powiatu’, a z drugiej – cechy mogące mieć wpływ na jakość lokalnej demokracji. Następnie zastosowano model regresji logistycznej, za pomocą którego oszacowano model prawdopodobieństwa posiadania przezeń statusu ‘miasta na prawach powiatu’, co pozwoliło nam empirycznie wyróżnić takie właśnie miasta oraz miasta, które takiego statusu nie posiadały. W ostatnim kroku dobrano osiem par miast z jednej strony do siebie najbardziej podobnych (wg 11 cech), a z drugiej posiadających odmienny status ‘powiatowy’.

W pierwszej części tekstu prezentujemy analizy tłumaczące samo zjawisko poczucia politycznego sprawstwa, a konkretnie – jego determinant zarówno klasycznych strukturalnych (wg cech społeczno-demograficznych, takich jak wiek, wykształcenie itp.), jak i innych społecznych, takich jak: poziom zaufania, stopień zakorzenienia społecznego jednostki oraz jej kapitał społeczny.

W drugiej staramy się odpowiedzieć na pytanie, do jakich skutków politycznych prowadzi wyższy poziom poczucia sprawstwa. Analizujemy zwłaszcza wpływ na partycypację wyborczą, na głosowanie na konkretne partie, na poziom reprezentacji politycznej, na zakres udziału w życiu publicznym oraz na wybrane zagadnienia funkcjonowania władzy lokalnej. Badamy te kwestie statycznie i dynamicznie; w tym drugim przypadku chodzi rzecz jasna o różnice w wynikach pomiędzy pierwszym a drugim pomiarem naszego badania.

WYNIKI ANALIZ

W tej części prezentujemy wyniki naszych dociekań. Są one podzielone na trzy części, odpowiadające trzem analizowanym zmiennym zależnym. W pierwszej mamy do czynienia ze zmienną ciągłą oceniającą poziom poczucia politycznego sprawstwa Polaków, skonstruowaną za pomocą dwóch zmiennych opisanych powyżej; ogólnie wskazują one na zakres, w jakim jednostka deklaruje posiadanie wpływu na rzeczywistość polityczną kraju. W drugiej mamy do czynienia z zero-jedynkową zmienną zależną wskazującą, czy jednostka brała udział w wyborach lokalnych 2014 roku czy też nie. Trzecia zmienna zależna mierzy ogólny poziom partycypacji wyborczej ludzi na podstawie pytań o uczestnictwo w trzech ostatnich wyborach (w pierwszej fali pytaliśmy o zamiar udziału w wyborach parlamentarnych 2015 roku).

W każdej z trzech analiz wyjaśniające modele są podobne. W analizie przedstawionej w tabeli 1, rozpoczynamy od modelu #1, w którym zmienną wyjaśniającą jest tylko typ ordynacji wyborczej. W modelu #2 dodajemy podstawowe zmienne społeczno-demograficzne, w modelach #3–6 analizujemy niezależny wpływ kilku zmiennych niezależnych, kontrolując jednocześnie inferencję na nie ordynacji wyborczej i zmiennych społeczno-demograficznych. W modelu #3 analizie poddany jest wpływ zaufania do ludzi, w modelu #4 – rodzinne (międzypokoleniowe) zakorzenienie jednostki w miejscu zamieszkania, w mo-

delu #5 – subiektywne poczucie przywiązania do miejsca zamieszkania, w modelu #6 – kapitał społeczny jednostki. Model #7 zawiera w zbiorze zmiennych niezależnych wszystkie zmienne występujące w modelach 2–6 oraz – dodatkowo – interakcje systemu wyborczego z nimi. W końcu, w modelu #8 analizujemy całość potencjalnych wpływów, dodając trzykierunkowe interakcje: systemu wyborczego, czasu pomiaru (fali badania) oraz zestawu wcześniej opisanych zmiennych, a także dodajemy tu jako zmienną niezależną poczucie politycznego sprawstwa.

Dla dwóch pozostałych zmiennych zależnych dotyczących konkretnej i ogólnej partycypacji wyborczej (tabela 2 i 3), zestaw modeli zmiennych niezależnych jest identyczny jak w wyżej opisanym modelu zaprezentowanym w tabeli 1.

DETERMINANTY POCZUCIA SPRAWSTWA POLITYCZNEGO

Skoro tak niewiele wiemy o poczuciu politycznego sprawstwa w kontekście wyborów lokalnych, najpierw staramy się znaleźć odpowiedź na pytanie o determinanty tego zjawiska. Z wielorakich analiz szczegółowych – dwu- i wieloczynnikowych – prezentujemy tylko kilka ostatecznych kroków regresji wielorakiej wraz z interakcjami. Szukamy bowiem odpowiedzi nie tyle na pytanie, co determinuje owo polityczne sprawstwo, ile staramy się wyjaśnić, zarówno jak czynniki społeczne tłumaczą poczucie sprawstwa, niejako same w sobie, jak i co się dzieje, gdy badamy je w odmiennym instytucjonalnym kontekście (ordynacji JOW i proporcjonalnej), uwzględniając jednocześnie wpływ czasu, traktowanego tu jako wpływ socjalizacyjny danej ordynacji wyborczej. Inaczej mówiąc, staramy się odpowiedzieć na pytanie, jak zmienne społeczno-demograficzne i społeczne wpływają na poczucie sprawstwa, w obydwu kontekstach, gdy kontekst ten jest nowy i bardziej zapoznany (po dwóch latach).

Szczegółowe dane są przedstawione w tabeli 1, jest ich wiele i wpływ każdego zasługuje na oddzielne omówienie, ale w niniejszym opracowaniu staramy się opisać i zrozumieć ogólny obraz zależności. W rzeczywistości tabela 1 przedstawia niejako osiem równań regresji wielorakich, logicznie ze sobą powiązanych.

TABELA 1
Determinanty poczucia politycznego sprawstwa – osiem modeli regresji wielorakiej

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
System wyborczy: JOW	0.04 (0.08)	0.03 (0.08)	-0.02 (0.08)	0.04 (0.08)	0.07 (0.08)	0.03 (0.08)	-0.18 (0.47)	0.05 (0.61)
Wykształcenie: Średnie		0.41** (0.13)	0.33* (0.14)	0.38** (0.14)	0.44** (0.13)	0.40** (0.14)	0.37 (0.20)	0.48* (0.24)
Wykształcenie: Wyższe		1.31*** (0.16)	1.14*** (0.17)	1.26*** (0.17)	1.35*** (0.16)	1.27*** (0.17)	1.20*** (0.25)	1.21*** (0.31)
Uczestnictwo w mszach: Raz w roku		0.08 (0.20)	0.32 (0.21)	0.07 (0.21)	0.09 (0.20)	0.04 (0.21)	0.59 (0.33)	1.06* (0.42)
Uczestnictwo w mszach: Dwa razy w roku		0.12 (0.14)	0.29* (0.14)	0.14 (0.14)	0.11 (0.14)	0.12 (0.14)	0.31 (0.25)	0.96** (0.31)
Uczestnictwo w mszach: Dwa razy w miesiącu		0.30* (0.15)	0.38* (0.15)	0.32* (0.15)	0.24 (0.15)	0.28 (0.15)	0.46 (0.25)	1.24*** (0.34)
Uczestnictwo w mszach: Raz w tygodniu		0.54*** (0.14)	0.63*** (0.14)	0.55*** (0.14)	0.47*** (0.14)	0.53*** (0.14)	0.91*** (0.24)	1.61*** (0.32)
Czy można ludziom ufać?: Tak			1.00*** (0.08)				0.71*** (0.13)	0.75*** (0.17)
Związek z miejscem zamieszkania: Przeprowadziłem się				0.26* (0.11)			0.28 (0.16)	0.32 (0.21)
Poczucie przywiązania do miasta: Tak					0.63*** (0.08)		0.32* (0.13)	0.20 (0.17)
Kapitał społeczny: Tak						0.63*** (0.18)	0.46 (0.27)	0.82* (0.40)
System wyborczy: JOW * Uczestnictwo w mszach: Raz w miesiącu							-0.16 (0.32)	-1.30** (0.46)
System wyborczy: JOW * Uczestnictwo w mszach: Raz w tygodniu							-0.55 (0.30)	-1.45*** (0.41)

System wyborczy: JOW * Uczestnictwo w mszach: Codziennie											-1.09 (0.60)	-2.52* (1.12)
Fala badań: 2 * Uczestnictwo w mszach: Dwa razy w roku												-1.86*** (0.52)
Fala badań: 2 * Uczestnictwo w mszach: Raz w miesiącu												-1.72*** (0.51)
Fala badań: 2 * Uczestnictwo w mszach: Raz w tygodniu												-1.69*** (0.50)
Fala badań: 2 * System wyborczy: JOW * Uczestnictwo w mszach: Dwa razy w roku												2.04** (0.65)
Fala badań: 2 * System wyborczy: JOW * Uczestnictwo w mszach: Raz w miesiącu												2.24*** (0.65)
Fala badań: 2 * System wyborczy: JOW * Uczestnictwo w mszach: Raz w tygodniu												2.04*** (0.62)
Fala badań: 2 * System wyborczy: JOW * Uczestnictwo w mszach: Codziennie												2.73* (1.36)
Fala badań: 2 * System wyborczy: JOW * Związek z miejscem zamieszkania: Przeprowadziłem się												0.99* (0.47)
_cons	6.58*** (0.06)	5.58** (0.21)	4.91*** (0.22)	5.59*** (0.22)	5.30*** (0.21)	5.59*** (0.21)	5.59*** (0.21)	5.59*** (0.21)	4.83*** (0.33)	5.59*** (0.21)	4.83*** (0.33)	4.30*** (0.40)
R2	0.00	0.05	0.10	0.05	0.07	0.05	0.05	0.05	0.05	0.05	0.12	0.15
N	2911	2750	2557	2708	2724	2710	2710	2710	2464	2710	2464	2464

Tabela pokazuje wyłącznie statystycznie istotne wyniki. Kategorie odniesienia: Fala badań – 1; System wyborczy – reprezentacja proporcjonalna; Płeć – Kobieta; Wiek – 21-24; Wykształcenie – Podstawowe; Uczestnictwo w mszach – Nigdy lub prawie nigdy; Czy można ludziom ufać? – Nie; Związek z miejscem zamieszkania: Dziadkowie tu mieszkali; Poczucie przywiązania do miasta – Nie; Kapitał społeczny – Nie.

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Skupmy się na najważniejszych wynikach. I tak, po pierwsze, poziom wykształcenia badanych jest silnie i statystycznie istotnie związany z poziomem poczucia sprawstwa politycznego: osoby z wykształceniem podstawowym wykazują znacznie niższe poczucie sprawstwa niż osoby z wykształceniem średnim i wyższym. Po drugie, osoby uczęszczające do kościoła raz w tygodniu mają wyższe poczucie sprawstwa niż ci, którzy nigdy w kościele w ogóle nie bywają, ale także wyższe niż bywający w nim codziennie. Po trzecie, pozostałe klasyczne zmienne społeczno-demograficzne (płeć, wiek) nie wpływają na poziom poczucia politycznego sprawstwa. Po czwarte, silnie i istotnie statystycznie wpływają na poczucie politycznego sprawstwa czynniki opisujące społeczną sytuację badanych, a więc wyższy poziom owego sprawstwa odnotowujemy wśród osób ufającym innym, niż wśród cechujących się brakiem zaufania do bliźnich; wśród osób związanych silniej ze swym miejscem zamieszkania niż wśród osób o luźniejszych z nim związkach; wykazujących wyższy kapitał społeczny, niż niższy. Po piąte, i w końcu, nie odnotowujemy statystycznie istotnych różnic w naszych dwóch typach kontekstu instytucjonalnego – w jednomandatowych okręgach wyborczych i w tych, gdzie stosowana jest ordynacja proporcjonalna.

Teoria politologiczna nie wątpi w silny pozytywny związek poczucia politycznego sprawstwa z partycypacją wyborczą. Dlatego analizie poddaliśmy przyczyny partycypacji wyborczej badanych zarówno w konkretnych wyborach lokalnych 2014 roku, jak i w trzech ostatnich wyborach lat 2014–2015. W tabeli 2 prezentujemy determinanty uczestnictwa w wyborach lokalnych 2014 roku.

Uzyskane wyniki pozwalają na następujące uogólniające uwagi. Po pierwsze, osoby zamieszkujące w miejscowościach JOW głosowały rzadziej niż zamieszkujące w miastach PR. Po drugie, poczucie sprawstwa jest silnym czynnikiem wpływającym na partycypację wyborczą. Po trzecie, mężczyźni częściej biorą udział w wyborach niż kobiety. Po czwarte, osoby najmłodsze, w wieku do 24 lat, głosują najrzadziej. Po piąte, wykształcenie silnie i statystycznie istotnie wpływa na partycypację wyborczą, im wyższe tym większe prawdopodobieństwo udziału w wyborach.

Zarysowany wyżej obraz nie odbiega od tego, który odnotowujemy w badaniach na poziomie ogólnonarodowym. Dodajmy, przedstawione rezultaty wpływu poszczególnych czynników na poczucie sprawstwa i na partycypację wyborczą są czystym wpływem 'netto', po kontroli wpływu innych czynników.

W tabeli 3 przedstawiamy podobne dane lecz dotyczące ogólnej partycypacji wyborczej Polaków w latach 2014–2015.

TABELA 2

Determinanty uczestnictwa wyborczego w wyborach lokalnych 2014 roku – osiem modeli regresji wielorakiej

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
System wyborczy: JOW	-0.22** (0.08)	-0.25** (0.09)	-0.22* (0.09)	-0.24** (0.09)	-0.26** (0.09)	-0.24** (0.09)	-1.01 (0.61)	-1.05 (0.82)
Sprawstwo	0.41** (0.02)	0.40** (0.02)	0.40** (0.02)	0.40** (0.02)	0.39** (0.02)	0.40** (0.02)	0.41** (0.04)	0.44** (0.05)
Pieć: Mężczyzna		0.21* (0.09)	0.19* (0.09)	0.19* (0.09)	0.22* (0.09)	0.23** (0.09)	0.08 (0.13)	-0.21 (0.19)
Wiek: 35–44		0.48** (0.18)	0.47* (0.19)	0.50** (0.18)	0.45* (0.18)	0.49** (0.18)	0.49 (0.27)	0.49 (0.35)
Wiek: 45–54		0.56** (0.18)	0.53** (0.19)	0.60** (0.19)	0.54** (0.19)	0.57** (0.19)	0.64* (0.28)	0.54 (0.36)
Wiek: 55–64		0.77*** (0.18)	0.78*** (0.19)	0.81*** (0.18)	0.70*** (0.18)	0.77*** (0.18)	0.70* (0.27)	1.00** (0.36)
Wiek: 65 lub więcej		0.64** (0.19)	0.61** (0.20)	0.64** (0.19)	0.57** (0.19)	0.61** (0.19)	0.15 (0.29)	0.56 (0.41)
Wykształcenie: Wyższe		0.95*** (0.19)	0.88*** (0.19)	0.91*** (0.19)	0.96*** (0.19)	0.92** (0.19)	1.26*** (0.30)	1.33*** (0.40)
Uczestnictwo w mszach: Raz w roku		0.74*** (0.22)	0.72** (0.23)	0.72** (0.23)	0.74*** (0.22)	0.72** (0.23)	0.51 (0.38)	0.76 (0.50)
Uczestnictwo w mszach: Dwa razy w roku		0.66*** (0.16)	0.61*** (0.16)	0.68*** (0.16)	0.64*** (0.16)	0.70*** (0.16)	0.30 (0.28)	0.32 (0.36)
Uczestnictwo w mszach: Dwa razy w miesiącu		0.46** (0.16)	0.40* (0.17)	0.45** (0.16)	0.45** (0.16)	0.52** (0.16)	-0.08 (0.28)	0.18 (0.39)
Uczestnictwo w mszach: Raz w tygodniu		0.76*** (0.15)	0.70** (0.16)	0.74** (0.15)	0.74** (0.15)	0.82*** (0.15)	0.44 (0.28)	0.78* (0.38)
Związek z miejscem zamieszkania: Mieszkali tu rodzice				-0.44*** (0.11)			-0.50** (0.17)	-0.97*** (0.24)

Związek z miejscem zamieszkania: Przeprowadziłem się					-0.29*			-0.20	-0.72**
					(0.13)			(0.19)	(0.27)
Poczucie przywiązania do miasta: Tak						0.21*		0.26	0.19
						(0.09)		(0.15)	(0.20)
System wyborczy: JOW * Czy można ludziom ufać?: Tak								0.46*	0.66*
								(0.20)	(0.29)
System wyborczy: JOW * Związek z miejscem zamieszkania: Przeprowadziłem się								-0.10	0.80*
								(0.27)	(0.40)
Fala badań: 2 * Związek z miejscem zamieszkania: Mieszkali tu rodzice									1.08**
									(0.35)
Fala badań: 2 * Związek z miejscem zamieszkania: Przeprowadziłem się									1.14**
									(0.40)
Fala badań: 2 * System wyborczy: JOW * Związek z miejscem zamieszkania: Mieszkali tu rodzice									-1.05*
									(0.49)
Fala badań: 2 * System wyborczy: JOW * Związek z miejscem zamieszkania: Przeprowadziłem się									-1.96***
									(0.57)
_cons	-2.37***	-3.62***	-3.57***	-3.32***	-3.32***	-3.69***	-3.76**	-3.01***	-2.88***
	(0.15)	(0.27)	(0.28)	(0.28)	(0.28)	(0.28)	(0.28)	(0.43)	(0.54)
BIC	3575.56	3351.09	3118.10	3302.66	3313.59	3291.34	3116.27	3317.65	
N	2911	2751	2557	2708	2724	2710	2464	2459	

Tabela pokazuje wyłączenie statystycznie istotne wyniki. Kategorie odniesienia: Fala badań - 1; System wyborczy - reprezentacja proporcjonalna; Płeć - Kobieta; Wiek - 21-24; Wykształcenie - Podstawowe; Uczestnictwo w mszach - Nigdy lub prawie nigdy; Czy można ludziom ufać? - Nie; Związek z miejscem zamieszkania: Dziadkowie tu mieszkali; Poczucie przywiązania do miasta - Nie; Kapitał społeczny - Nie.

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

TABELA 3
Determinanty ogólnej partycypacji wyborczej – osiem modeli regresji wielorakiej

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
System wyborczy: JOW	-0.24** (0.08)	-0.22** (0.08)	-0.20* (0.08)	-0.21* (0.08)	-0.22** (0.08)	-0.22** (0.08)	-1.12 (0.58)	-0.74 (0.80)
Sprawstwo	0.46** (0.02)	0.42** (0.02)	0.41** (0.02)	0.41** (0.02)	0.41** (0.02)	0.41** (0.02)	0.45** (0.03)	0.44** (0.05)
Płeć: Mężczyzna		0.16* (0.08)	0.15 (0.08)	0.17* (0.08)	0.16* (0.08)	0.15 (0.08)	-0.13 (0.12)	-0.35* (0.17)
Wiek: 35 - 44		0.58** (0.18)	0.60** (0.18)	0.55** (0.18)	0.58** (0.18)	0.60** (0.18)	0.47 (0.27)	0.57 (0.36)
Wiek: 45 - 54		0.73** (0.18)	0.76** (0.19)	0.68** (0.18)	0.70** (0.18)	0.75** (0.19)	0.81** (0.29)	0.69 (0.37)
Wiek: 55 - 64		0.91** (0.18)	0.99** (0.19)	0.86** (0.18)	0.88** (0.18)	0.93** (0.18)	0.80** (0.28)	0.86* (0.37)
Wiek: 65 lub więcej		0.90** (0.19)	0.90** (0.19)	0.83** (0.19)	0.88** (0.19)	0.91** (0.19)	0.69* (0.30)	1.01* (0.42)
Wykształcenie: średnie		0.60** (0.14)	0.57** (0.14)	0.59** (0.14)	0.59** (0.14)	0.59** (0.14)	0.32 (0.21)	0.52* (0.25)
Wykształcenie: wyższe		1.63** (0.18)	1.59** (0.19)	1.60** (0.18)	1.63** (0.18)	1.61** (0.18)	1.37** (0.28)	1.36** (0.35)
Uczestnictwo w mszach: Raz w roku		0.19 (0.20)	0.24 (0.21)	0.23 (0.20)	0.22 (0.20)	0.20 (0.20)	-0.03 (0.34)	0.24 (0.42)
Uczestnictwo w mszach: Dwa razy w roku		0.43** (0.15)	0.47** (0.15)	0.49** (0.15)	0.46** (0.15)	0.42** (0.15)	0.13 (0.26)	0.22 (0.33)
Uczestnictwo w mszach: Dwa razy w miesiącu		0.52** (0.15)	0.53** (0.16)	0.57** (0.15)	0.53** (0.15)	0.53** (0.15)	0.14 (0.27)	0.42 (0.37)
Uczestnictwo w mszach: Raz w tygodniu		0.96** (0.14)	0.97** (0.15)	1.00** (0.14)	0.97** (0.14)	0.97** (0.14)	0.61* (0.26)	0.93** (0.35)

Uczestnictwo w mszach: Codziennie		1.15*** (0.28)	1.27*** (0.29)	1.18*** (0.29)	1.21*** (0.29)	1.15*** (0.28)	-0.05 (0.49)	0.58 (0.95)
Poczucie przywiązania do miasta: Tak					0.27** (0.08)		0.19 (0.13)	0.24 (0.18)
Kapitał społeczny: Tak						0.57** (0.21)	0.33 (0.31)	0.55 (0.52)
System wyborczy: JOW * Płeć: Mężczyzna							0.55** (0.17)	0.67** (0.25)
System wyborczy: JOW * Uczestnictwo w mszach: Raz w miesiącu							0.76* (0.34)	0.52 (0.49)
System wyborczy: JOW * Uczestnictwo w mszach: Raz w tygodniu							0.60 (0.33)	0.38 (0.45)
System wyborczy: JOW * Uczestnictwo w mszach: Codziennie							2.14*** (0.63)	1.73 (1.15)
Fala badań: 2 * System wyborczy: JOW * Związek z miejscem zamieszkania: Przeprowadziłem się								-1.29* (0.52)
cut1	1.75*** (0.14)	3.41*** (0.27)	3.40*** (0.28)	3.32*** (0.28)	3.51*** (0.27)	3.46*** (0.27)	2.97*** (0.42)	3.00*** (0.53)
cut2	2.56*** (0.14)	4.28*** (0.27)	4.29*** (0.28)	4.18*** (0.28)	4.38*** (0.28)	4.30*** (0.28)	3.84*** (0.42)	3.91*** (0.53)
cut3	2.98*** (0.15)	4.76*** (0.28)	4.77*** (0.28)	4.65*** (0.29)	4.86*** (0.28)	4.77*** (0.28)	4.33*** (0.42)	4.41*** (0.53)
N	2700	2562	2393	2523	2537	2527	2308	2308

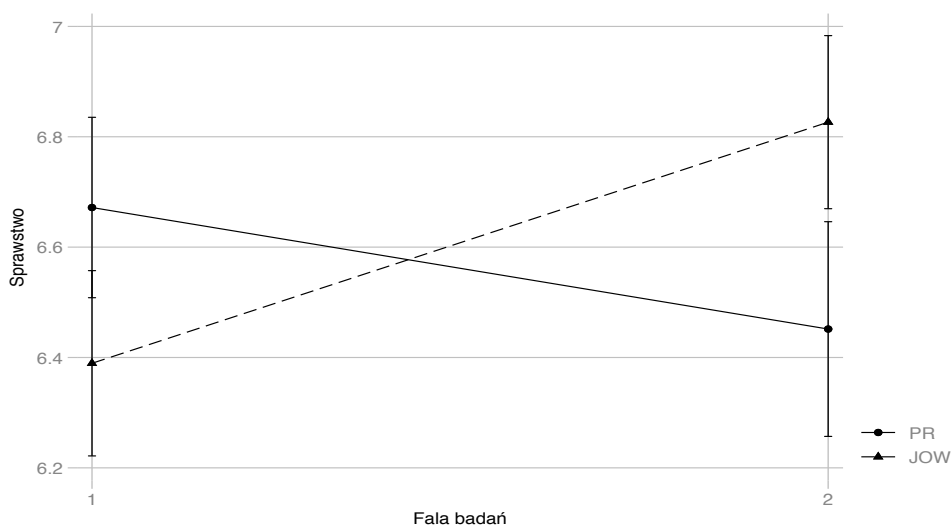
Tabela pokazuje wyłącznie statystycznie istotne wyniki. Fala badań - 1; Kategorie odniesienia: System wyborczy - reprezentacja proporcjonalna; Płeć - Kobieta; Wiek - 21-24; Wykształcenie - Podstawowe; Uczestnictwo w mszach - Nigdy lub prawie nigdy; Czy można ludziom ufać? - Nie; Związek z miejscem zamieszkania: Dziadkowie tu mieszkali; Poczucie przywiązania do miasta - Nie; Kapitał społeczny - Nie

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

Nie wnikając w szczegóły danych tabeli 3 zauważmy jedynie, iż są one niemal tożsame z wynikami przedstawionymi w tabeli 2. Oznacza to, że determinanty partycypacji wyborczej w wyborach lokalnych niewiele różnią się od ogólnych determinant uczestnictwa wyborczego. Można jedynie odnotować trzy różnice. Wśród determinant ogólnej partycypacji (tabela 3) statystycznie istotny wpływ okazują: kapitał społeczny, bycie mężczyzną oraz mniejsze znaczenie słabego przywiązania do obrzędów religijnych.

Przechodzimy teraz do szczegółowych wyników, w większości z interakcjami płynącymi z kontekstu instytucjonalnego, w jakim występują. Zaczniemy od kwestii podstawowych. Jaki jest średni poziom naszego podstawowego czynnika – poczucia sprawstwa politycznego – w miastach o dwóch różnych ordynacjach wyborczych, w dwóch punktach czasowych, w roku 2015 i 2017. Innymi słowy, interesujemy się tym, jaki jest poziom poczucia sprawstwa oraz czy zmienia się w czasie – w domyśle – pod wpływem doświadczeń z różnych rozwiązań politycznych.

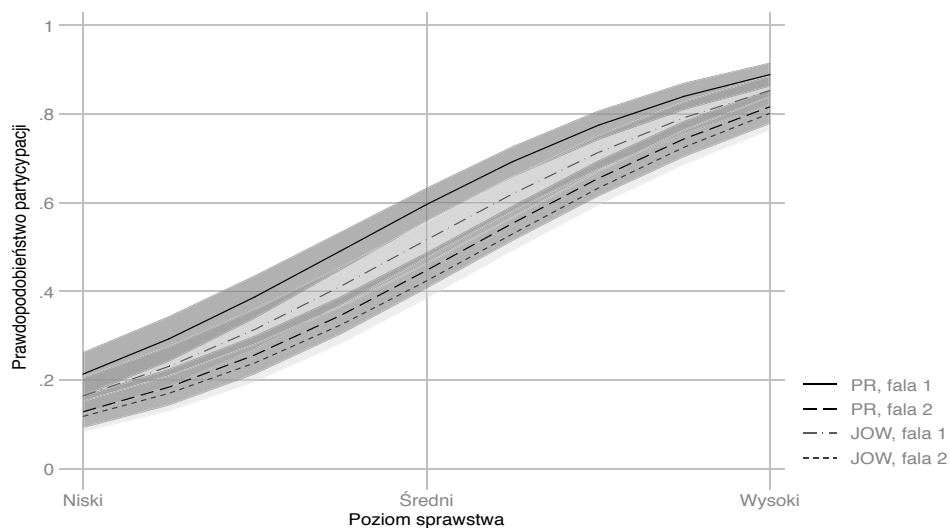
RYSUNEK 1
Średni poziom poczucia sprawstwa

Wyniki naszych analiz, przedstawione na rysunku 1 są dość jednoznaczne – wraz z upływającym czasem poczucie sprawstwa rośnie znacznie w miejscowościach JOW, a maleje, choć mniej wyraziście – w tych, gdzie stosowana jest ordynacja proporcjonalna (PR).

Nie mniej istotna jest analiza związku poczucia sprawstwa z partycypacją wyborczą zarówno w ostatnich wyborach lokalnych 2014 roku, jak i z ogólnym indeksem partycypacji. Rysunek 2 ukazuje prawdopodobieństwo partycypacji w wyborach 2014 roku w zależności od różnych poziomów poczucia sprawstwa w miastach o dwóch różnych systemach wyborczych.

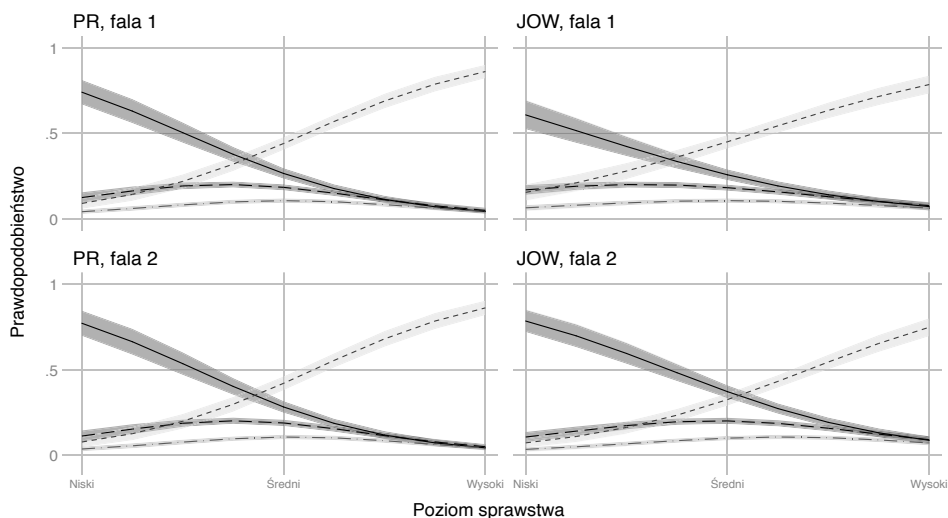
RYSUNEK 2
Sprawstwo i partycypacja w wyborach samorządowych
w 2014 roku

Dane ujawniają silną zależność prawdopodobieństwa udziału w wyborach od poziomu poczucia sprawstwa; zależność ta ma miejsce zarówno z miastach o ordynacjach JOW jak i PR, lecz nie odnotowujemy istotnych różnic w dwóch punktach czasowych, choć w systemach PR w obydwu punktach czasowych zależność ta jest silniejsza.

Oprócz pytania o udział w konkretnych wyborach lokalnych 2014 roku, skonstruowano także ogólny indeks partycypacji wyborczej w oparciu o pytania o uczestnictwo w kilku ostatnich wyborach. Uzyskane wyniki ukazują dość skomplikowane związki z poczuciem politycznego sprawstwa.

RYSUNEK 3
Indeks partycypacji w ostatnich wyborach

Uogólniając rozkłady ukazane na rysunku 3, można powiedzieć, że różnią się – pod interesującym nas tutaj względem – osoby w ogóle nie biorące udziału w żadnych wyborach oraz osoby uczestniczące we wszystkich. Ci pierwsi – niezależnie od ordynacji i czasu pomiaru – wykazują bardzo wysokie prawdopodobieństwo apatii wyborczej, gdy cechuje ich niskie poczucie sprawstwa, a ci drudzy – charakteryzują się wysokim prawdopodobieństwem udziału, gdy mają wysokie poczucie sprawstwa. Zależność ta jest uniwersalna i właściwie niezależna od naszych dwóch zmiennych kontekstowych, jednak nieco istotniejsza w miastach o systemach PR, niezależnie od fali pomiaru.

POCZUCIE POLITYCZNEGO SPRAWSTWA A KWESTIE LOKALNE

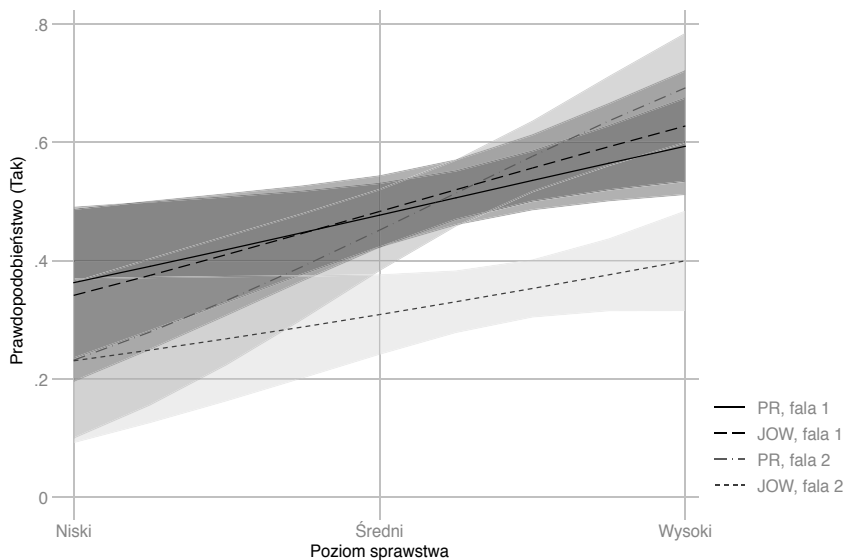
Przechodzimy teraz do omówienia klasycznych relacji między poczuciem politycznego sprawstwa a szczegółowymi aspektami udziału badanych w społeczności lokalnej, ich zaangażowania w sprawy publiczne i lokalne decyzje polityczne.

Po pierwsze, interesuje nas zagadnienie dla omawianej problematyki dość kluczowe, a mianowicie czy jest tak, że ludzie wybierający swych przedstawicieli w JOW wykazują się większą ich znajomością, są lepiej o nich poinformowani, pamiętają więcej o samych wyborach oraz jak zależność ta jest współdeterminowana stopniem poczucia sprawstwa. Rysunki 4 i 5 ukazują nam zależności między poziomem poczucia sprawstwa a: (1) pamięcią na kogo badany głosował w wybo-

rach 2014 roku, (2) wiedzą z jakiego komitetu wyborczego startował. W obydwu kwestiach widzimy klarowny pozytywny związek między wyższym poziomem sprawstwa politycznego a wiedzą o tym, na kogo głosowano oraz z jakiego komitetu wyborczego kandydat startował.

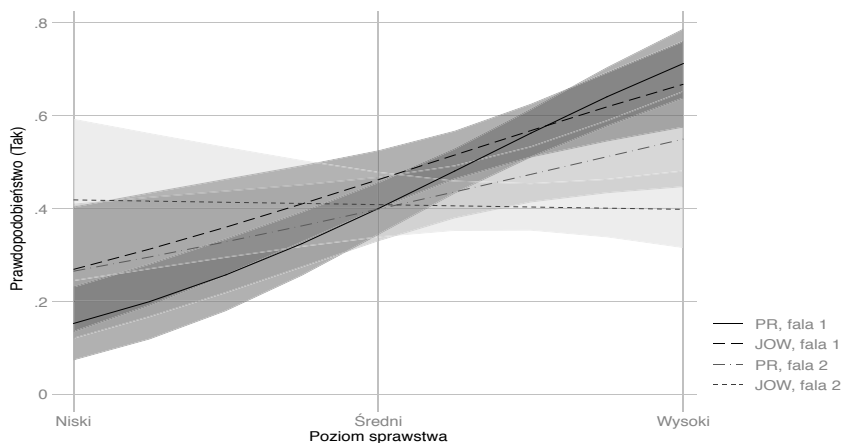
RYSUNEK 4

Czy pamięta Pan(i), na kogo Pan(i) głosował(a) w wyborach do Rady Miasta w 2014 roku?

RYSUNEK 5

Czy pamięta Pan(i) z jakiego komitetu wyborczego startował ten/ta kandydat(ka)?

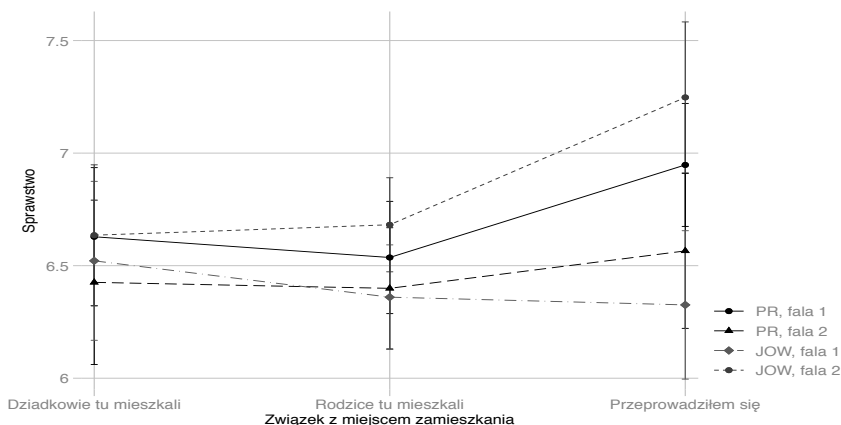
Kilka dodatkowych uwag: (1) Zależność ta jest silniejsza w przypadku wiedzy o Komitecie Wyborczym, niż gdy dotyczy pamięci o samym kandydacie. (2) Lepsza pamięć – przy takich samych poziomach poczucia sprawstwa – cechuje badanych w okręgach PR – zwłaszcza w II fali badania widoczna jest statystycznie istotna różnica między miejscowościami PR a JOW. (3) Wiedza o Komitecie Wyborczym kandydata zależy silniej (niż ich lepsza pamięć na kogo głosowali) od poziomu poczucia sprawstwa, zwłaszcza gdy to poczucie jest wysokie oraz gdy dotyczy miejscowości o ordynacji PR. Inaczej mówiąc, dynamika zmiany w zależności od poziomu poczucia sprawstwa jest znacznie silniejsza w miejscowościach PR (w drugiej fali w miejscowościach JOW poziom poczucia sprawstwa w ogóle nie wpływa na tę wiedzę).

SPOŁECZNE ZAKORZENIENIE BADANYCH A POCZUCIE POLITYCZNEGO SPRAWSTWA

W teoretycznej refleksji odnoszącej się do politycznej reprezentacji, jej jakości oraz do poczucia politycznego sprawstwa jednym z kluczowych pytań jest to dotyczące wpływu społecznego zakorzenienia jednostek jako determinanty. W naszym projekcie ów stopień zakorzenienia odtwarzamy za pomocą odpowiedzi na pytanie, od kiedy badany (i jego przodkowie) mieszkają w danej miejscowości oraz odtwarzając subiektywne poczucie przywiązania do miejscowości. Rysunek 6 ukazuje nam ciekawy obraz tej pierwszej zależności. I tak, najogólniej rzecz ujmując, społeczne zakorzenienie ma słaby związek z poziomem poczucia politycznego sprawstwa. Jest jednak wyjątek: wśród osób, zamieszkujących miasta o ordynacji JOW, którzy sami przeprowadzili się do danej miejscowości, w drugim pomiarze odnotowujemy znacznie wyższy poziom poczucia sprawstwa.

RYSUNEK 6

Związek z miejscem zamieszkania i sprawstwo

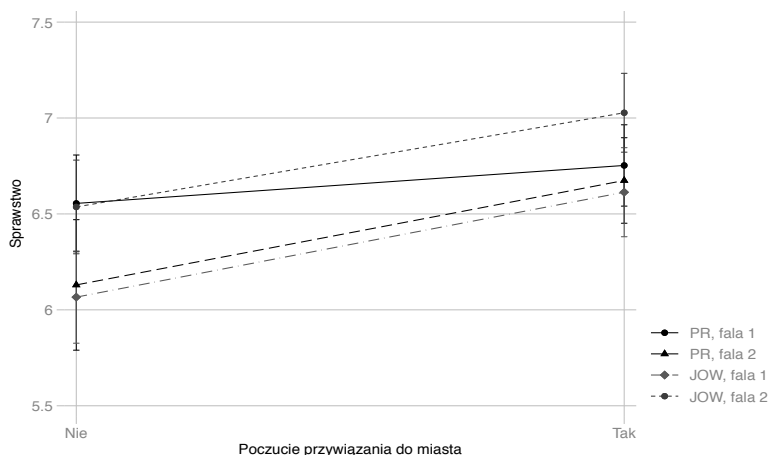

Wynik trudny do jednoznacznej interpretacji, ale można się pokusić o następującą sugestię: osoby mobilne społecznie, słabiej osadzone we wspólnocie lokalnej są bardziej indywidualistyczne, a JOW, które promują indywidualnych kandydatów, wydają się bardziej 'pasować' do takich osób. W naszym przypadku chodzi jednak o coś więcej – wyższe poczucie sprawstwa pojawia się dopiero po pewnym czasie, gdy badani doświadczają działania JOW.

Interesowaliśmy się też subiektywną stroną zagadnienia; tym czy poziom przywiązania badanych do miasta wpływa na poczucie sprawstwa. Ogólny wynik (patrz rysunek 7) mówi nam, że w tym przypadku nie widać statystycznie istotnych relacji między przywiązaniem do miasta a poczuciem sprawstwa, choć jest on dla badanych w obydwu typach miejscowości i w dwu punktach czasowych pozytywny.

RYSUNEK 7

Poczucie przywiązania do miasta i sprawstwo

Nie odnotowujemy natomiast różnic w poziomie poczucia sprawstwa wśród osób o różnym poziomie zaufania do innych oraz kapitału społecznego (dane do wglądu), choć jest to spowodowane prawdopodobnie tym, iż takich, którzy aktywnie działają w organizacjach (co było wskaźnikiem kapitału społecznego), jest niewiele.

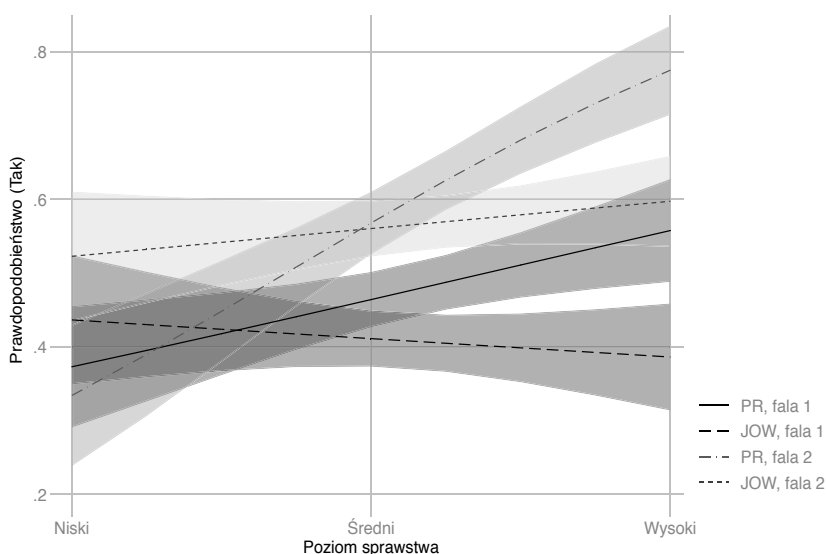
WIZJE PRZEDSTAWICIELSTWA POLITYCZNEGO
A POCZUCIE SPRAWSTWA POLITYCZNEGO

Zagadnienia reprezentacji politycznej stanowią osiowy komponent demokracji wyborczej; to różne aspekty poszczególnych teorii reprezentacji najlepiej oddają istotę skomplikowanych relacji jednostka –

świat polityki. W naszych badaniach poddaliśmy analizie potoczne wizje roli radnego, po pierwsze, czy jest to wizja delegata realizującego wolę mieszkańców, czy powiernika realizującego interesy i wartości mieszkańców, ale w sposób, jaki sam uznaje za najlepszy; oraz po drugie, w jakim stopniu chodzi mieszkańcom o reprezentację ‘społecznie’ radnych, tj. o to, by byli po prostu do mieszkańców jak najbardziej podobni w sensie społeczno-demograficznym. Wyniki przedstawione są na rysunkach 8 i 9.

RYSUNEK 8

Radny powinien realizować dokładnie to, czego chcą obywatele miasta

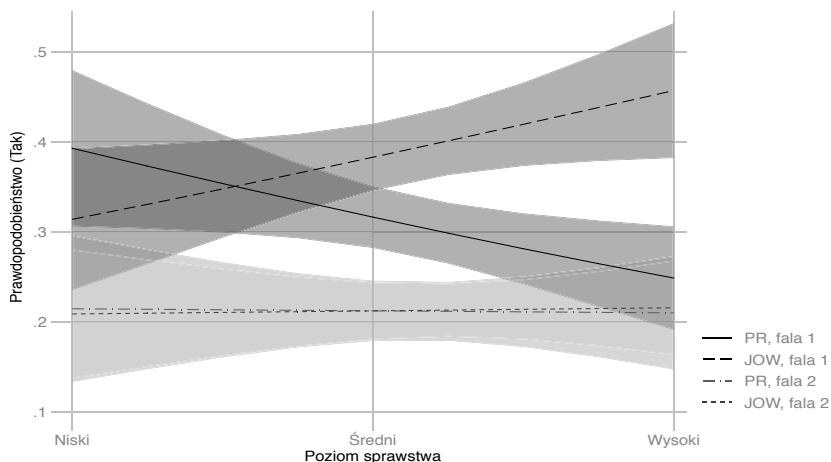

I tak, najważniejszy wynik dotyczy tego, iż tylko w miejscowościach PR widoczna jest – wraz ze wzrostem poziomu poczucia sprawstwa – preferencja dla wizji powiernika, który realizuje ich interesy, kierując się swoją wiedzą, doświadczeniem i oceną sytuacji. Widoczne jest to już w pierwszej fali, ale znacznie silniej – w drugiej. W miastach JOW nie widać żadnej zależności wizji przedstawicielstwa od poziomu poczucia sprawstwa, choć przy najniższym poczuciu sprawstwa to właśnie w miejscowościach JOW odnotowujemy wyższe prawdopodobieństwo poparcia tej wizji reprezentacji, jednak różnice są tu statystycznie nieistotne.

Co się zaś tyczy oczekiwania, by radni byli ‘społecznie’ podobni do mieszkańców swych miejscowości, analizy nasze wskazują dość logiczny związek z poprzednim wynikiem.

RYSUNEK 9

Radni powinni być jak najbardziej podobni do mieszkańców miasta

A mianowicie, po pierwsze, w pierwszej fali oczekiwanie to jest generalnie znacznie wyższe; po drugie, oczekiwanie to jest silnie i statystycznie istotnie zależne od poziomu poczucia sprawstwa w taki sposób, iż wraz ze wzrostem tegoż rośnie to oczekiwanie w miejscowościach JOW, a zarazem wyraźnie maleje w miejscowościach PR. Po trzecie, w drugiej fali nie odnotowujemy takich różnic i co więcej, w obydwu typach miejscowości zależność od stopnia poczucia sprawstwa wygląda identycznie, a jednocześnie jest niższa niż w przypadku pomiaru pierwszej fali.

KONKLUZJE

1. Przedstawione dane upoważniają do trzech kluczowych wniosków: poczucie sprawstwa jest w polskich wyborach lokalnych determinowane – w większości – czynnikami, które sugeruje współczesna teoria politologiczna oraz widoczny jest klarowny zestaw czynników warunkujących partycypację wyborczą, a także – zgodnie z oczekiwaniami – odnotowujemy silny związek między poczuciem sprawstwa politycznego a partycypacją wyborczą.

2. Odpowiedź na nasze najogólniejsze pytanie badawcze jest pozytywna: tak w miejscowościach, w których zaczęto stosować – wraz z upływającym czasem (różnica między I a II fala badań) ordynacje większościową w JOW rośnie poczucie politycznego sprawstwa.

3. Nie sposób przytaczać tu licznych innych interakcyjnych zależności opisanych w tekście, pozwólmy sobie zatem na dwie uogólniające

uwagi. Po pierwsze, wiele przedstawionych zależności jest skomplikowanych oraz trudnych do interpretacji. Wynika to zapewne częściowo z faktu, iż polski ustawodawca na początku roku 2017 zaczął wycofywać się z proponowanych rozwiązań prawnych, co ostatecznie zmaterializowało się w listopadzie 2017 roku w nowej ustawie o ordynacji wyborów lokalnych. Po drugie, spośród szczegółowych wyników znaczącą wagę mają te wskazujące na silne, sensowne i teoretycznie uzasadnione związki między poczuciem sprawstwa a poziomem zakorzenienia społecznego jednostek, ich aktywnością publiczną oraz wizjami reprezentacji politycznej.

BIBLIOGRAFIA

- Anderson, Christopher J. and Christine A. Guillory (1997). 'Political institutions and satisfaction with democracy: A cross-national analysis of consensus and majoritarian systems', *American Political Science Review* 91: 66–81.
- Banducci, Susan A., Todd Donovan, and Jeffrey A. Karp (1999). 'Proportional representation and attitudes about politics: Evidence from New Zealand', *Electoral Studies* 18: 533–555.
- Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of self-regulation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50: 248–287.
- Downs, Anthony (1957). *An economic theory of democracy*. New York: Harper and Row
- Duverger, Maurice (1954). *Political parties*. New York: Wiley.
- Franklin, Charles H. and John E. Jackson (1983). 'The dynamics of party identification', *American Political Science Review* 77: 957–973.
- Franklin, Mark N. with Cees van der Eijk, Diana Evans, Michael Fotos, Wolfgang Hirczy de Mino, Michael Marsh and Bernard Wessels (2004). *Voter turnout and the dynamics of electoral competition in established democracies since 1945*. New York: Cambridge University Press.
- Franklin, Mark N. (1996). 'Electoral participation'. In Laurence LeDuc, Richard G. Niemi, and Pippa Norris (eds). *Comparing democracies: Elections and voting in global perspective*. Thousand Oaks, CA: Sage: 216–235.
- Jackman, Robert W. and Ross A. Miller (1995). 'Voter turnout in the industrial democracies during the 1980s', *Comparative Political Studies* 27: 467–492.
- Katz, Richard S. (1980). *A theory of parties and electoral systems*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Ladner, Andrea and Henry Milner (1999). 'Do voters turn out more under proportional than majoritarian systems? The evidence from Swiss communal elections', *Electoral Studies* 18: 235–250.

- Leighley, Jan E. (1990) 'Social interaction and contextual influences on political Participation', *American Politics Quarterly* 18: 4: 459–475.
- Morrell, M.E. (2005). Deliberation, democratic decision-making and internal political efficacy. *Political Behavior*, 27: 49–69.
- Pingree, R.J. (2011). Effects of unresolved factual disputes in the news on epistemic political efficacy. *Journal of Communication*, 61, 22–47. doi:10.1111/jcom.2011.61.issue-1.
- Powell, G. Bingham Jr. (1986). 'American voter turnout in comparative perspective', *American Political Science Review* 80: 17–44.
- Pollock, III, P.H. (1983). The participatory consequences of internal and external political efficacy: A research note. *The Western Political Quarterly*, 400–409.
- Rubin, D. (2006). *Matched Sampling for Causal Effects*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taagepera, Rein and Mathew Soberg Shugart (1989). *Seats and votes. The effects and determinants of electoral systems*. New Haven: Yale University Press.
- Verba, Sidney, Norman H. Nie, and Jae-On Kim (1978). *Participation and political equality: A seven-nation comparison*. Cambridge: Cambridge University Press.